

РЕЛІГІЙНІ ВІЙНИ В ЄВРОПІ XVI-XVII СТ. ЯК НАСЛІДОК РЕФОРМАЦІЇ

Після Реформації в Європі XVI-XVII ст. розпочався період релігійних війн, які торкнулися більшості європейських країн. Ці війни сприяли появі нових державних утворень. Іспанія та Німеччина зазнали занепаду. Зросла роль таких держав як Англія та Нідерланди. В релігійному плані головним підсумком релігійних війн було законодавче закріплення рівності між протестантами та католиками.

Ключові слова: Реформація, релігійні війни, протестанти, католики, Тридцятилітня війна, Вестфальський мир.

Реформація, що виникла в XVI ст. в Німеччині, з самого початку не була виключно релігійним рухом. На думку відомого дослідника історії церкви, Е.Кернса, серед її причин були такі як: небажання середньовічної Римської католицької церкви проводити реформи, виникнення національних держав, що заперечували папські зазіхання на абсолютну світську владу, поява середнього класу, який був невдоволений економічним становищем церкви [4, с. 154]. Очевидно, своєю успішністю новий релігійний рух був зобов'язаний, в тому числі і здатності захищати свої доктрини зі зброєю в руках (точніше – наявності серед прихильників нових ідей людей, які були ладні захищати ці ідеї в тому числі зброєю). Метою даного дослідження є простеження впливу нових релігійних ідей, що з'явилися внаслідок Реформації, на суспільно-політичне життя Європи XVI-XVII ст., що вилилось в таке явище як релігійні війни. Тема впливу релігії на політичні та військові конфлікти є актуальною і в наш час. Так або інакше цю тему розглядали дослідники історії християнської церкви (особливо – західної), такі як Ф.Бецольд, Х.Гонсалес, Е.Кернс, Дж.Норт, М.Смірін, М.Смірнов та інші. Серед українських дослідників даної тематики можна згадати М.Любовича, О.Левицького, М.Грушевського, М. Драгоманова, П.Кралука, П.Яроцького, М.Черенкова, Л. Стасяка та інших. Об'єктом дослідження є історія Європи XVI-XVII ст., предметом – релігійні війни цього періоду. При цьому використовуються загальнофілософські методи порівняння, аналізу та синтезу, дослідження джерел.

Реформація, яка відбулась в період між 1527 р. та 1545 р. була спробою повернутись до "колишньої чистоти християнства Нового Завіту" [4, с. 156]. Найголовнішим наслідком Реформації в релігійному плані була поява такого напрямку християнства як протестантизм. З іншого боку, вона сприяла зростанню національної самосвідомості, оскільки "в практичному плані Реформація призвела до введення національної мови богослужіння" [6, с. 10].

Проте, з іншого боку, вона була тим чинником, за яким більшість країн тогочасної Європи поділились на два політичні табори, і критерієм такого поділу було відношення до Реформації. Це було причиною численних військових конфліктів, які тривали в Європі ціле століття – від початку Шмалькальденської війни в 1546 р. і аж до Вестфальського миру в 1648 р. [6, с. 4]. Релігійні війни цього періоду і досліджуються в даній статті.

Перш ніж перейти до розгляду цього періоду, варто визначити відношення до насильства і війни в християнській релігії взагалі. В сучасній масовій свідомості існує стереотип про нібито пацифістичність християнства (або навіть ширше – релігії). Серед слов'янських неоязичників навіть є точка зору про те, що "християнство виховує смиренних та покірних рабів" [3, с. 25], які завжди підставляють ліву щоку, коли їх б'ють по правій, і таким чином малопридатні для будь-якого спротиву (особливо – здійсненого у військовій формі). Дійсно, в Новому Завіті можна знайти відповідні місця, як, наприклад, таке: "А Я вам кажу не противитись злому. І коли вдарили тебе хто у праву щоку твою, підстав йому й другу" (Мт. 5:39). Втім, будь-яке місце з Біблії можна

тлумачити різним чином, підлаштовуючи його під потреби часу. У питаннях війни та миру (коли потрібно виправдати війну) в християнстві більш популярним є інше місце: "Не думайте, що Я прийшов, щоб мир на землю принести, Я не мир принести прийшов, а меча" (Мт. 10:34). Обстоювали право християн на справедливу війну такі авторитетні церковні письменники як Аврелій Августин та Фома Аквінський. Також яскравим прикладом відсутності у християн проблем з проведенням війн є Хрестові походи, коли завоювання здійснювались саме під християнськими гаслами і в ім'я християнства (причому проводились Хрестові походи як проти іновірців мусульман так і проти єретиків в самій Європі).

Як зазначалось вище, після завершення Реформації, всі країни Європи поділились на два табори, які сформувались за релігійною ознакою. Неформальним лідером католицьких країн вважалась Іспанія, яка в той період перебувала на вершині своєї могутності. На думку Е.Кернса, це сталося тому, що в цій країні націоналізм та релігія об'єднались набагато раніше, під час вигнання мусульманських маврів та іудеїв [4, с. 199]. В той же час, протестанти різних країн змушені були співпрацювати, щоб зберегти незалежність перед таким потужним супротивником. Втім, в перший період релігійних війн найголовнішим супротивником Іспанії була Англія. Це зумовлювалось, серед іншого, і тим, що Реформація в цій країні була проведена "згори", за відсутності значного спротиву серед населення. Кульмінаційним моментом у протистоянні цих двох держав було знищення так званої "Непереможної армади" (у 1588 р.), коли іспанський флот намагався провести висадку армії на Британських островах, але в силу обставин (насамперед – погодних умов) та англійського спротиву спроба виявилась невдалою. Саме після цього почався період поступового занепаду Іспанії, який тривав аж до XX ст. (цікаво, що незадовго до знищення "Непереможної армади" інша морська битва сигналізувала початок занепаду іншої впливової країни того часу – Османської імперії, флот якої було знищено в 1571 р. у битві при Лепанто як раз об'єднаним європейським флотом на чолі зі зведеним братом іспанського короля Філіпа II Хуаном Австрійським). Франція, після періоду громадянських війн між гугенотами та католиками, у зовнішньополітичних військових союзах переслідувала передусім власні інтереси.

Також слід згадати про роль Римського Папи в релігійних війнах періоду, що розглядається. Головною його метою була "організація хрестового походу проти невірних та єретиків" [5, с. 128]. Тут можна говорити про роль особистості в історії, оскільки політика кожного Папи визначалась багато в чому його особистими психологічними якостями. Так, Пій V сконцентрував свої зусилля на створенні Ліги християнських правителів проти Османської імперії (що йому і вдалося, він дожив до згаданої вище перемоги над турками при Лепанто). При Папі Григорії XIII політика різко змінюється. Замість марних спроб організації хрестового походу проти мусульман починається відкрита боротьба проти західних єресей (тобто – проти протестантизму). З початку

1572 р. він намагається завадити війні між Францією та Іспанією [5, с. 128].

В протестантському таборі особливе місце, як уже зазначалось, займає Англія і, на першому етапі релігійних війн – особисто королева Єлизавета I. Під час французьких релігійних війн вона з різним ступенем інтенсивності підтримує гугенотів, намагаючись обстоювати при цьому англійські національні інтереси. З іншого боку – військово-морське суперництво з Іспанією, перевага в якому, безперечно, було за Англією (піратська війна під керівництвом Хокінса та Дрейка, знищення "Непереможної Армади").

На період релігійних війн в Європі припадає і створення потужного ордену єзуїтів, який був "найбільш ефективним знаряддям католицької позитивної пропаганди" [4, с. 199]. Цей орден було засновано Ігнатієм Лойолою в 1534 р., і затверджений Папою Римським Павлом III в 1540 р. Орден єзуїтів швидко розвивався, і в 1565 р. нараховував близько двох тисяч членів. При цьому головними сферами діяльності ордену були освіта, наука, боротьба з ересями та іноземні місії. Саме шляхом проповіді єзуїтів значна частина німецьких віруючих була повернута до католицької церкви (те саме слід сказати і стосовно чеських протестантів, які, багато в чому зусиллями єзуїтів при відповідній державній політиці Габсбургів, перейшли до католицизму).

Особливе місце серед релігійних війн, пов'язаних з Реформацією займають релігійні війни у Франції, які розпочались у 1559 р. зі смертю короля Генріха II і закінчились підписанням Нантського едикту 1598 р. [5, с. 6-7]. В травні 1559 р. в Парижі збирається перший протестантський синод, який вимагає від державної влади офіційного визнання (за прикладом Аугсбурзького миру 1555 р.) [5, с. 9]. Втім, з початком царювання у Франції короля Франциска II було зроблено вибір на користь тісного союзу з католицькою Іспанією. Однак незабаром після раптової смерті Франциска II, королева-мати Катерина Медичі (дещо демонізована романістом XIX ст. А.Дюма) наказує звільнити всіх ув'язнених за релігійними мотивами та відтермінувати юридичні переслідування. Настає період помірної політики в питаннях релігії. Однак цей період швидко змінюється військовими конфліктами, перший з яких завершується підписанням Амбуазького едикту (19 березня 1563 р.), що дозволяє свободу віросповідання, але обмежує можливості відправлення культу певними особами в певних місцях [5, с. 19]. Фактично цей едикт встановлював свободу совісті для аристократії, нехтуючи правами інших верств населення. В результаті наступного військового конфлікту гугенотам вдається вибороти розширення прав на свободу віросповідання, оскільки мир, підписаний в Лонжюмо 23 березня 1568 р. підтвердив Амбуазський едикт без всяких обмежень [5, с. 20]. Втім, мир не протримався довго, і вже наступний мирний договір, підписаний в Сен-Жермені, хоча і засновувався на тих самих принципах, що і попередні, однак містив важливий новий пункт: протестантам, задля забезпечення цього договору, надавались чотири фортеці, Ла-Рошель, Монтобан, Ла-Шаріте і Коньяк [5, с. 22]. Це був небезпечний прецедент, який, тим більше, не знімав протиріч між католиками та протестантами у Франції. Ці протиріччя і привели до події, відомої в історії як Варфоломійська ніч (23-24 серпня 1572 р.). Під час святкування весілля вождя протестантів Генріха Наварського та сестри короля Франції Маргарити Валуа було знищено велику кількість протестантів. Лише в Парижі було вбито 2-3 тис. протестантів, і ще 6-10 тис. в провінціях [5, с. 24]. Генріх Наварський прийняв католицизм, а пізніше втік з Парижу. Це призводить до нової релігійної

війни, яка завершується Булонським едиктом в липні 1573 р. Згідно з цим документом, свобода совісті надається всім протестантам, свобода відправлення культу – лише в кількох містах та в будинках вищої аристократії [5, с. 25]. В наступні 10 років (1573-1584) було ще три релігійні війни у Франції. В 1589 р. Генріха III, французького короля, вбиває фанатик, і згідно з його заповітом королем має стати Генріх Наварський, за умови зречення протестантської віри. В цей період відбувається втручання іспанських військ, які стають вагомим фактором у внутрішньополітичній французькій боротьбі. Генріх Наварський наважується на зречення протестантизму та перехід у католицизм, після чого коронується у 1594 р. Завершенням цього періоду релігійних війн у Франції можна вважати підписання королем у 1598 р. Нантського едикту, який в цілому зрівнює в правах католиків з протестантами (з зовсім невеликими обмеженнями на користь католиків) [5, с. 33-34]. Стосовно наслідків цих війн в житті держави, то можна сказати наступне. Згідно з Ж.Ліве, значних демографічних наслідків релігійні війни у Франції не мали [5, с. 100-107]. В той же час зубожіння населення та падіння промислового виробництва було значним. Разом з тим, релігійні війни (як і будь-які війни) негативно вплинули на розвиток торгівлі в країні [5, с. 122]. Також слід сказати про роль та місце духовенства в цей період. Що стосується католицизму, то основою взаємовідносин церкви та держави був Конкордат 1516 р., згідно з яким що право призначення єпископів перейшло до королівської влади, Святому Престолу ж лишалось тільки реєструвати та освячувати призначення [5, с. 36]. Ця система призводить, врешті решт, до сумних результатів – в силу моральних якостей єпископату, він виявляється нездатним протистояти в ідейній боротьбі протестантам. Порівняно з католиками, протестантський рух і справді виглядав у Франції як повернення до начал християнської духовності. Порівняно з католицизмом, французькі протестанти вигравали в єдності, однак програвали в кількості [5, с. 43].

В Німеччині початком релігійних війн після Реформації були так звані Шмалькальденські війни 1546-1552 рр. В 1531 р. в місті Шмалькальдені було укладено союз протестантських князів, спрямований на захист віри силою зброї (у разі необхідності). Рішення про створення цього союзу приймалось як відповідь на тиск імператора Священної Римської імперії Карла V, який вимагав щоб протестанти повернулись до лона католицької церкви. Договір, терміном на шість років, було укладено між лютеранськими князями (такими як Іоганн Фрідріх Саксонський, Філіп Гессенський та ін.) та містами (Магдебург, Бремен, Страсбург та ін.). Пізніше до союзу приєдналися і інші міста. В той же час між імператором та союзом зберігався хиткий мир: з одного боку Карл V не наважувався на агресивні дії, з іншого – сам Лютер закликав протестантських князів не воювати проти імператора. Також необхідність вести війну з турками сприяла миролюбності Габсбургів по відношенню до протестантів. Однак ближче до 1540-х років склалась сприятлива для Карла V зовнішньополітична ситуація, зокрема, мир з Францією в 1544 р., перемир'я з Османською імперією в 1545 р., союз з Римським Папою Павлом III. Таким чином імператор мав перевагу на політичному полі, яку швидко реалізував і у військовій сфері. Зокрема, більшість міст здалися католикам, а 24 квітня 1547 р. в битві при Мюльберзі військо протестантів зазнало повної поразки. Однак в 1552 р. військові дії відновились, і цього разу війна завершилась повною перемогою протестантських князів. Результатом цих війн було підписання миру у місті Аугсбург у 1555 р., за умовами якого правитель міг вільно обирати релігію для

свого князівства, при цьому будь-кому незгодному сповідувати цю релігію надавалось право емігрувати [4, с. 167].

Однак найбільшим військовим конфліктом за релігійною ознакою в досліджуваному періоді була Тридцятилітня Війна (1618-1648 рр.). Війна розпочалась як конфлікт між протестантами та католиками в Священній Римській імперії, однак згодом у війну було втягнуто більшу частину країн тогочасної Європи. Розпочалась війна з повстання в Празі 23 травня 1618 р., яке було спрямоване проти спроби окатоличення з боку чеського короля [2, с. 18-19]. Саме повстання почалось з дефенстрації (від лат. *defenestro* – "з вікна"), коли протестанти викинули представників імператора Матвія з вікна замку в Празі (причому всі троє викинутих представників вижили, завдяки тому, що впали на купу вологого сміття) [4, с. 202]. Після смерті імператора чехи обрали собі королем Фрідріха, правителя протестантського Пфальца, втім, це не сподобалось імператорові Священної Римської імперії Фердинанду.

Поділяється війна на чотири періоди: чесько-пфальцький (1618-1624), данський (1625-1629), шведський (1629-1630) та франко-шведський (1635-1648). Основним результатом першого періоду було придушення протестантського повстання в Чехії Габсбургами, і як наслідок – майже повне окатоличення цієї країни. Втім, це призводить до зміцнення європейської антигабсбурзької коаліції, до якої увійшли Франція, Нідерланди, Англія, Швеція та Данія. Другий період закінчується підписанням Любекського мирного договору, за яким данський король зобов'язується не вмішуватись у внутрішні німецькі справи. Третій період закінчується підписанням ще одного договору, який мав би закінчити війну – Празький мир 1635 р. Однак в цьому ж році розпочався останній період, який характеризується активною участю французьких військ. І нарешті в 1648 р. було підписано Вестфальський мир, який остаточно поклав край Тридцятилітній війні (хоча останній ворожий гарнізон було виведено з Німеччини аж в 1654 р. [2, с. 547]). Мирний договір розв'язав протиріччя, які призвели до військових дій. Найголовніше – було урівнено в правах протестантів та католиків, було проголошено принцип віротерпимості. Голандія та Швейцарія були визнані незалежними протестантськими державами (якраз в цей момент Голандія вступає в період свого розквіту, який дещо припинився після поразки в англо-голандських війнах другої половини XVII ст.) [4, с. 202].

Франція, Швеція та Прусія завоювали собі значні території. Франція стала провідною європейською державою, багато в чому і завдяки продуманій внутрішній релігійній політиці (визнання за протестантами рівних прав з католиками). Священна Римська імперія стала просто географічним терміном і після Вестфальського миру втратила своє політичне значення [4, с. 202], її втрати серед населення та в плані матеріальних цінностей були настільки значними, що минуло не одне десятиліття, перш ніж ці втрати були відновлені (хоча дослідники зазначають, що оцінити втрати серед населення під час подій тридцятилітньої війни в німецьких землях дуже важко, втім, як зазначає С.Веджвуд, в деяких місцевостях "кількість жителів в містах скоротилося на 40 відсотків, а в сільській місцевості – наполовину" [2, с. 556]).

Підсумовуючи значення релігійних війн XVI-XVII ст. в Європі зазначимо наступне. По-перше, всі вони були наслідком Реформації, яка впливала не тільки на економіку (можна згадати М.Вебера з його тезою про зв'язок розвитку капіталізму з протестантизмом) але й на політику. По-друге, релігійні війни сприяли появі держав, сформованих за національною ознакою. По-третє, в результаті релігійних війн відбувся занепад таких держав як Іспанія та Німеччина (оскільки Вестфальським миром була закріплена роздробленість Німеччини, що зберігалась аж до XIX ст.) та зростання ролі Англії та Нідерландів. В релігійному плані найголовнішим підсумком досліджуваних військових конфліктів було законодавче закріплення свободи совісті та віросповідання, зафіксоване у Вестфальському мирному договорі.

Список використаних джерел

1. Біблія, або книги Святого писання Старого й Нового Заповіту : Із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Пер. проф. І.Огієнка. – Київ : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1166с. – ISBN 966-7136-29-9.
2. Веджвуд, С. В. Тридцятилітня війна. / С. В. Веджвуд [пер. с англ. І. В. Лобанова]. – М.: "Астрель", 2012. – 571 с. – ISBN 978-5-271-40322-4.
3. Истархов В. А. Удар Русских Богов. / В. А. Истархов. – Вк.-М.: "Русская Правда", 2008. – 416 с. – ISBN 978-5-9243-0044-3.
4. Кернс Э. Дорогами христианства: история церкви / Э. Кернс. – М.: Издательский дом "Протестант", 1992. – 281 с. – ISBN 5-85770-021-3.
5. Ливе Ж. Религиозные войны. / Ж. Ливе [пер. с фр. Г. Мирошниченко]. – М.: ООО "Издательство Астрель", 2004. – 160 с. – (Cogito, ergo, sum: "Университетская библиотека"). – ISBN 5-271-10216-5.
6. Смирнов М. Ю. Реформация и протестантизм: Словарь. / М. Ю. Смирнов. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005. – 197 с. – ISBN 5-288-03727-2.

Надійшла до редколегії 11.05.16

A.C. Пасечник

РЕЛИГИОЗНЫЕ ВОЙНЫ В ЕВРОПЕ XVI-XVII ВВ. КАК СЛЕДСТВИЕ РЕФОРМАЦИИ

После Реформации в Европе XVI-XVII вв. начался период религиозных войн, которые затронули большую часть европейских стран. Эти войны способствовали появлению новых государственных образований. Испания и Германия пришли в упадок. Выросла роль таких государств как Англия и Нидерланды. В религиозном плане главным результатом религиозных войн было законодательное закрепление равенства между протестантами и католиками.

Ключевые слова: Реформация, религиозные войны, протестанты, католики, Тридцатилетняя война, Вестфальский мир.

A. S. Pasychnik

THE EUROPEAN WARS OF RELIGION IN THE 16TH AND 17TH CENTURIES AS A CONSEQUENCE OF REFORMATION

After the Reformation in Europe from 16th to 17th centuries began a period of religious wars that have affected most of the European countries. These wars contributed to the emergence of new state structures. Spain and Germany have declined, Britain and Netherlands prevailed. The main result of the religious wars was the legislative consolidation of equality between Protestants and Catholics.

Key words: Reformation, the European Wars of Religion, protestantism, Catholics, the Thirty Years' War, the Peace of Westphalia.